

ДЕЙСТВИЯТА НА РУСКАТА ПОЛИТИЧЕСКА ПОЛИЦИЯ В ЧУЖБИНА И НА БАЛКАНИТЕ

Иван Рабаджиев

Основна функция на политическата полиция като структура е събирането, обработването и предоставянето на информация спрямо оперативно интересни лица. Изпълняването ѝ е предизвикателство само по себе си, когато се извършва на територията на страната, но това става далеч по-сложно, когато трябва да се осъществява на територията на чужда страна, често пъти вражеска. Тази функция в Русия дълго време е изпълнявана от Трето отделение, а в по-късен и развит етап от Департамента на полицията.

За определено време Трето отделение, а впоследствие Департаментът на полицията ползват информацията от руските консули в Париж, Виена, Берлин, Лондон, Букурещ и Ню Йорк. Въпреки това тази информация се оказва все по-малко полезна за властите, тъй като има твърде разнороден характер.

Ситуацията с организирането и структурирането на политическата полиция в Русия се променя чувствително след назначаването на Михаил Тарилович Лорис-Меликов за главен началник на Върховната разпоредителна комисия, имаща за цел да разследва взрива в Зимния дворец през март 1880 г. М.Т. Лорис-Меликов бил поддръжник на създаването на специална служба за наблюдение на руската емиграция зад граница, в следствие усилията полагани за наблюдение в чужбина се увеличили и така през април 1880 г. били командировани М. Баранов във Франция и В. Юзефович в Прусия¹. Задачата им е да събират сведения за руската политическа емиграция, да проверяват работата на агентите на Трето отделение и да съставят проект за нейната организация.

Резултатите представят едно много ниско ниво, назадничавост и неефективност в работата на агентите на руската полиция. Сведенията, предоставяни от агентите, са

¹ Мойсинович, А. М. Политический сыск в России в конце XIX – начале XX в. с.27

описани като „порой от схеми, противоречия и лъжи“. По това време Баранов прави опит да създаде руска секретна служба към парижката префектура, но начинанието не се увенчава с успех.

Самата Служба за външно наблюдение е създадена доста преди организирането на Департамента на полицията. Тя се състои основно от шпиони-агенти, които осъществяват наблюдение над неблагонадеждни лица. Шпионите като длъжност присъстват както в съдебните, така и в политическите разследвания. Също така, ръстът на революционното движение, създаването на нелегални политически партии и подобен род организации вече надвишават способностите на полицейските власти и те са принудени да вземат мерки. Първият опит за укрепване на службата за външно наблюдение и нейната централизация се случва през 1894 г., когато всъщност е официалното ѝ създаване при московското охранно отделение под името Летящ отряд на шпионите. Негов пръв началник е Евгений Медников, който действа под вещото ръководство на Сергей Зубатов². При реорганизацията през 1902 г. в системата на политическата полиция, отрядът е разформиран, основната част от личния състав разпределена в нови пунктове, а част от квалифицираните сътрудници влиза в състава на отряда, образуван в Департамента на полицията.

Когато се разисква темата за дейността на руската политическа полиция зад граница е неизбежно да се спомене името на Пьотр Рачковски. Той е руският посланик в Париж и де факто завеждащият Задграничната политическа полиция на империята.

Извършваните от Рачковски дейности са в голямата си част незаконни, но полицията на редица европейски държави или заема позиция на мълчаливо съгласие, или оказвала помощ на руското разследване, поради няколко причини.

Първо, руското правителство сключва двустранни договори за взаимна екстрадиция на политически престъпници. Такива договори са сключени с Германия, Австро-Унгария и Румъния през 1885 г.

² Макаревич Э. Звезды политического сыска. Восток – Запад, 2003., с. 34 (формат Word)

Второ, в рамките на разширяването на международното сътрудничество се предприемат конкретни стъпки за съвместни действия срещу лица, извършили престъпления срещу държавата.³

През 1894 г. се организира агентурна мрежа в Галиция, а през 1900 г. в Берлин. Бюджетът на цялата Задгранична агентура се състои от 90 хил. рубли на година. При Рачковски руската агентура на Балканите и особено на териториите на Румъния, България, Сърбия и Австро-Унгария се развива чувствително.

От времето на Петър I Русия се насочва към една от своите трайни геополитически цели, а именно излаз на топло море, за което свидетелстват Азовските походи от края на XVII в. Постигането на тази цел и още повече нейното запазване е изключително важен фактор във външната политика на империята през следващите векове.

В началото на XVIII в. Русия полага основите на своите осведомителни мрежи в Югоизточна Европа. Информацията и използването ѝ за защита на руските интереси в региона се осъществява предимно чрез дипломатическата служба и връзките с православно население в европейските територии на Османската империя. Руското посолство в Константинопол е незаменим източник на информация за Османската империя, чието държавно и военно устройство са слабо познати в Москва до началото на XVIII в.⁴

До средата на деветнадесетото столетие Външното министерство на Русия разполага с разработени канали, методи и агентурни мрежи за събиране на информация от Югоизточна Европа. От 20-те години на века се засилва и интересът на военното ведомство към Османската империя и нейните европейски територии, представляващи главна арена на военни сблъсъци между двамата традиционни врагове. Поражението в Кримската война и последвалата промяна във военнополитическата ситуация, както и тежестта на руския фактор в Югоизточна Европа, поставят началото на нов етап от балканската политика на Петербург, което намира и отражение в разузнаването.⁵

³ Аркелян М.А. Професионалы сыска с.8
https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/42700/07_ArakelyanMA.pdf

⁴ Симов, М. РУСКОТО РАЗУЗНАВАНЕ И ИНФОРМАЦИОННИТЕ МРЕЖИ НА РУСИЯ НА БАЛКАНИТЕ, 1856-1878 Г., с.52

⁵ Пак там с.69

През втората половина на XIX в., след освобождението на балканските страни и установяването им на политическата карта на Европа, се заражда интерес към региона и от страна на политическата полиция. Интерес, предшестван от военното разузнаване, но при новите условия, все по-актуален за службите за сигурност с не толкова явен характер. Значителна част от Балканския полуостров до този момент е покрита от тайните разузнавателни дейности на политическата полиция на Руската империя. През последната третина на XIX в. балканските страни, с техните богати традиции на революционна борба и политическо насилие, стават изключително благоприятна среда за руските емигранти, сред които има много държавни престъпници и терористи. Неприятелските, към този исторически момент, правителства на Румъния и България не се отнасят със сериозността, желана от Русия, към дейността на руските революционери на тяхна територия, дори когато последните успеят да установят контакти с местни радикални партии и групи. Създаването на центрове на революционна емиграция в южните граници на империята естествено привлича вниманието на органите на политическата полиция и през 1886 г. е създадено ново независимо подразделение в чужбина - балкански агенти, със седалище в Букурещ. Неговите действия са предимно в Румъния и България и в по-малка степен – Сърбия.⁶

Балканският полуостров заема значителна част от работата на тайното разследване на политическата полиция в Русия. В последните десетилетия на XIX в. балканските страни със своите богати традиции в революционните борби и политическо насилие, стават изключително благоприятна среда за руските емигранти, част от които са обвинени в престъпления срещу държавата и тероризъм. Неприятелските правителства на Румъния и България услужливо пропускат действията на тези революционери на тяхна територия, което позволява на последните да се свържат с местни радикални партии и групи. Струпването на емиграционни центрове до южните граници на империята привлича вниманието на политическата полиция и през 1886 г. се създава ново самостоятелно задгранично подразделение т.нар. Балканска агентура, чиято щаб-квартира е в Букурещ.

Департаментът на полицията на МВР от своя страна, е създаден на 06.08.1880 г. и де-факто заменя Трето отделение, като по този начин става основен орган на политическата полиция в империята. Служителите на Департамента започват работа

⁶ Каширин, Василий. Дозорные на Балканах. Русская военная разведка в странах Балканского полуострова накануне и в годы Первой мировой войны. Москва, 2014, с.167

зад граница доста бързо, като директорът му В. Плеве, разпорежда назначаването на агенти в редица европейски столици, в това число и в Букурещ. Агентурата в Балканския департамент се появява през 1882 г., като неофициален ръководител става вице-консултът на Русия в Сулин- Виктор Александрович Шафиров. За организиране на работата за наблюдение на руската емиграция са му отпуснати 3000 рубли годишно⁷. Официалното създаване на Балканска агентура става през 1886 г. и тя е оглавена от държавния съветник Александър Евстатиевич Мищенко. Той се занимава предимно с Румъния, но излага идеите си за необходимостта от извършване на наблюдение и в България. Това среща одобрението на директора на Департамента на полицията.

Образуването на задгранични подразделения на политическата полиция в края на XIX в. свидетелства за ръста на институционалното влияние на органите на тази полиция, които се опитвали да извършват международна дейност и да се утвърдят в сферата на държавната сигурност, дори когато става въпрос за действия зад граница. Служителите в политическата полиция традиционно се хвалели пред колегите си от военно разузнаване със своя професионализъм в областта на агентурната работа и конспирациите. Но опитът, който добили, развивайки дейност в Русия, не се показал като особено полезен, когато имало необходимост да работят зад граница. Методите на Департамента на полицията, особено при подбора на сътрудници и тяхното подсигуряване и контролиране, били мудни и далеч не съвършени⁸.

На 24.06.1890 г. докладът за новото устройство на агентурата в България и Румъния е утвърден, а Александър Йосифович Будзилович го оглавява. Той е ротмистър в Отделния корпус на жандармите, командирован в жандармското управление на Одеса, но е освободен от всичките си задължения и става подчинен на Департамента на полицията. Александър Йосифович е роден през 1847 г. в семейството на православен свещеник от Беларус. Въпреки перспективите за духовна служба, той избира военното направление и завършва юнкерското пехотно училище в Казан, като се издига до ранг старши-адютант във Владимирска губерния. След 10 години военна служба той е преведен в Московската полиция, а от там преминава към Отелния корпус на жандармите. През 1887 г. е назначен за помощник-началник на жандармското управление в Одеса, а през 1890 г. оглавява Балканската агентура. Очевидно,

⁷ Пак там. с. 168

⁸ Hosking, G. *Russia: People and Empire, 1552–1917* (1997) Harvard University Press; с. 332

ръководството на политическата полиция търси човек с опит на юг от Черно море и Будзилович е логичен избор.

Александър Йосифович или А. И. Грабо, какъвто е псевдонимът му е начело на Блуканската агентура в продължение на 11 години – до 1901 г. и е основоположник на структурата в нейния осъвременен вид. Усилията му по създаването и обогатяването на личния състав са безспорни и това не остава незабелязано от ръководството. Той е повишаван два пъти – подполковник през 1893 г. и полковник през 1896 г. Присъдени са му редица ордени на Руската империя, а също така и подобни от балкански страни – орден на Таковски кръст от Сърбия, орден на Княз Данаил I – Черна гора и орден Св. Александър от България. Чуждестранните оценки за Будзилович също са високи. Френският посланик в Букурещ докладва, че той има повече влияние от ръководителя на мисията и военния агент.

Полковник Будзилович умира през 1901 г. като обстоятелствата за смъртта му не са съвсем изяснени. На масата му е намерено писмо, адресирано към сътрудник на Балканската агентура, в което той говори за „настигнало го нещастие“⁹.

На овакантия пост ръководител на Балканската агентура е назначен Владимир Валерианович Тржецяк. Той бил потомствен дворянин от същия край, от който бил и Будзилович. Съществуват различни мнения относно неговата етническа принадлежност, но бихме могли да твърдим с основание, че той е представител на белоруската шляхта. Владимир Валерианович получава отлично военно образование – 1-ви разряд на Владимирския Киевски кадетски корпус и елитното Николаевско кавалерийско училище в Петербург и е способен офицер¹⁰. Необходимо е да се отбележи, че той имал опит в ръководенето на агентура, тъй като през септември 1900 г. бил началник на агентурно подразделение в Австро-Унгария. За назначението му на Балканите допринеся още един фактор – той бил женен за българката Никулица Панайотова Чокмакова от Ямбол, от която имал 3 деца. Усвояването на нравите и обичаите, присъщи за местните хора не му били трудни. Професионалните негативи от брака обаче довели до предразсъдъци спрямо другите балкански народи. Тржецяк работил под псевдонима Александър Цитовски, но както на Румъния и България, така

⁹ Каширин, Василий. Дозорные на Балканах. Русская военная разведка в странах Балканского полуострова накануне и в годы Первой мировой войны. Москва, 2014, с.171

¹⁰ Волков А. Петроградское охранное отделение. Пг.:, 1917; с.87

и на Сърбия е известно, че той е агент на руската охранка. Местните правителства не възразявали, докато липсвала предпоставка за накърняване на техните интереси. Неглижирането на секретността обаче, неминуемо водела до по-слаби оперативни резултати. Например, когато Леонид Ратаев, де факто управляващият политическата полиция зад граница, се появява в София по случай разследване, това станало известно на всички местни революционери, тъй като той бил виждан с Тржецяк.

Кариерата на Тржецяк в службите за сигурност продължава и след неговото преместване във Варшавското жандармско управление през 1904 г., а през 1905 г. изпълнява длъжността началник на Московското охранно отделение.

Към момента на своето назначаване, нито Будзилович, нито Тржецяк притежават достатъчно опит за ръководство на задгранична политическа полиция. Те не разполагат с достатъчно информация и разбиране за Балканите. Това обаче е валидно за всички офицери в Руската империя към този момент. Пропуските в работата им се дължат преди всичко на кадрови грешки, а не на умишлено negliжиране. Това води до системни неуспехи на Балканската агентура. Вина носи и висшестоящото ръководство, което не подхожда с достатъчно внимание към агентурната работа на Балканите.

Съгласно строго секретен „Списък на лица, служещи в Департамента на полицията в Румъния, България, Сърбия и Виена“ към дата 1 януари 1904 г. подполковник Тржецяк разполагал с 15 негласни агента (шпиони и информатори) в Румъния, 5 в България, 2 в Сърбия и 1 във Виена. Към това можем да добавим административни служители – двама организатори на писма и двама пощальони¹¹.

В България сътрудници на Тржецяк са опитният шпионин Богданов, който е бивш софийски пощальон и Емелян Заверуха. Най-значимата фигура на агент-провокактор се изпълнявала от Нахман Перлин с рождено име Наум Александров, роден през 1859 г. Той учи в Одеския университет, юридически факултет, бива осъден на 11 години затвор и бяга в Румъния. Това го прави много добра кандидатура за секретен сътрудник и с негова помощ са разкрити офицерския кръжок и кръговете на потенциално опасни лица. След преместването на Будзилович от Балканите, Перлин бяга в Румъния, където завършва медицинския факултет и информира охранката за

¹¹ Каширин, Василий. Дозорные на Балканах. Русская военная разведка в странах Балканского полуострова накануне и в годы Первой мировой войны. Москва, 2014, с.178

настроенията в Букурещкия университет. През 1903 г. той получава докторска степен по психични болести и се мести обратно в София.

Една от най-забележителните и ярки фигури в Балканската агентура е Александър (Сендер) Мойсеевич Вейсман, който е известен със своя опортюнизъм, машинации и злоупотреба със служебно положение. Роден през 1862 г. в семейството на собственика на публични домове, Вейсман завършва еврейско училище, после служи в Бендеро-Галицката железница, откъдето е изгонен за търговия с „живи стоки“. Лежал в затвор в Кайро за сводничество и при завръщането си в Одеса тръгва по стъпките на баща си, отваряйки свой публичен дом. Постъпва в жандармерията през 1882 г. в жандармското управление в Одеса. През 1893 г. получава повишение и е преведен в състава на Балканската агентура на Департамента на полицията в България, където успява да стане ключов сътрудник на Будзилович. През февруари 1901 г. той получава звание за почетен гражданин по препоръка на своя началник, с което той има български, сръбски и турски награди. Разглеждайки случая „Сендер Вейсман“ можем да направим добър паралел, с което да придобием по-ясна представа за ръководенето на политическата полиция зад граница. Александър Мойсеевич имал брат – Шимон. През 1890 г. той постъпва на служба в Жандармското управление на Одеса, а извън работата му като секретен сътрудник бил редактор на вестник „Одеские новости“. През 1895 г. Шимон Вейсман започва работа в Задграничната агентура, премествайки се във Виена, където се занимава с журналистика в местния университет. В пълна противоположност на брат си, той се отличава с интелигентност, коректност и дълбока преданост на делото. Практически, той извършвал цялата дейност по агентурно наблюдение във Виена. Източниците от Държавния архив на Руската федерация сочат, че Шимон получава за заплата 300 франка на месец, а брат му 1000¹².

Уменията на Александър намират благоприятна почва за развитие на Балканите. Той припечелва допълнителни средства от охраната на Александър Обренович, който е убит, заедно със съпругата си в двореца им. Срещал се нерегламентирано с водачите на Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г., а своеобразен връх на нерегламентираните му действия е подготовката за фиктивно покушение срещу Фердинанд I, целта на което е да се утвърди Вейсман като незаменим сътрудник.

¹² Пак там с.180

Както Будзилович, така и Тржецяк признават, че Вейсман не е сътрудник за пример, но го считат за незаменим в своята работа. Сандер стига до там, че да изнудва Тржецяк, твърдейки, че без него всички агенти на Балканите са загубени и че ако Департаментът на полицията го уволни, той с лекота би намерил работа при сръбския крал или българския княз, до които, по собствени думи, имал свободен достъп. В свой доклад до Ратаев, Тржецяк отбелязва, че „сред негативните страни на Вейсман са неговата продажност и готовност да служи на този, който заплати повече“ и дори стига по-далеч, твърдейки: „По мое мнение, Вейсман с всичките си особености, носи повече проблеми и тревоги от всички революционери взети заедно“¹³.

Всичко това довежда до разрыв между Тржецяк и Вейсман, като оглавяващият Балканската агентура решава да прекрати сътрудничеството на база „невменяемост“, но това го принуждава да моли началството за пенсия или друго възнаграждение. Цената се оказва достатъчна, за да се запази агентурата на Балканите. В края на 1903 г. Вейсман е уволнен с пенсия от 600 рубли. На по-късен етап той успява да намери служба в канцеларията на Варшавската полиция. Там Сендер Вейсман бил заловен да взима подкуп и осъден задочно на 16 месеца затвор. Повече информация за него след това не е намерена.

Събитията от революцията 1905-1907 г. и ръстът на политическа нестабилност и военна заплаха в Черноморско-Балкански регион, принудили Департамента на полицията да възстанови агентурната организация на полуострова или по-скоро нейното финансиране, тъй като лицата, занимаващи се с подобна дейност били същите.

През март 1905 г. последва реорганизация на системата на руското задгранично разследване. Берлинската агентура била присъединена към Парижката, оглавявана от държавния съветник Л.А. Ратаев, който разполага с правото да издържа агенти в страните, в които „има нужда от наблюдение над руската революционна емиграция“. По силата на тези пълномощия Ратаев възстановява агентурата в България и Румъния. Той предприема действия за отпускане на допълнителен заем от 36 хил. франка за издръжката на Балканската агентура, но това му било отказано с мотива, че средствата, необходими за последната могат да се заделят от общия бюджет за Задграничната агентура.

¹³ Пак там с.182

След оставката на Ратаев през юли 1905 г., ръководството на Задграничната агентура преминава при Аркадий Михайлович Гартинг, който през октомври 1905 г., в разгара на Първата руска революция решава, че за издръжката на Балканската агентура следва да се отделят 1100 франка на месец. Тази сума е съвсем недостатъчна за дейността, която трябва да извършват агентите. Практическата истина скоро доказва, че да се ръководи Балканска агентура от Париж е съвършено неудобно, което наред с вътрешноинституционалната борба за надмощие в Департамента на полицията и Първата руска революция принуждават А.М. Гартинг-Ландезен да прекрати финансирането на Балканската агентура.¹⁴

На 2 декември 1906 г. е взето решение не да се възстанови Балканската агентура, а тя да стане подчинена на началника на Одеския началник на охранното отделение, който я завежда до 1910 г. Издръжката е в размер на 19,200 франка на година. Възобновено е сътрудничеството с предишните агенти, като за главна цел им е поставено наблюдението на опитите за доставка на оръжие и взривни вещества през Черно море в Русия, както и през руско-румънската граница. Това на практика означава, че агентите трябва да следят дейността на руските, арменските и македонските революционери в региона.

През юни 1908 г. ръководството на МВР одобрява доклад на директора на Департамента за необходимостта от възстановяването на щатна длъжност „помощник-завеждащ Задграничната агентура. На тази длъжност е назначен ротмистър Андреев, за който в доклада се споменава, че има големи успехи като завеждащ Балканската агентура и успява да вербува ценни агенти.

Сред по-ценните сътрудници бил агент „Каров“, който живеел в София, а истинското му име било Пьотър Андреев Шварц, известен още като „Петър Черния“. По професия той е адвокат и сътрудничи на Департамента от април 1901 г., когато оказва агентурни услуги на Вейсман, а после остава на постоянна работа. Шварц знаел руски, френски и немски език, отличавал се с коректност и отдаденост към агентурната работа. Професията му помагала да работи за руската мисия в София. Като агент той бил част от революционните кръгове, а също така разполага и с познанства в софийското общество. За работата си получавал 980 франка на месец, но същевременно издържал допълнителен сътрудник – бивш български полицаи с кодово име „Василий“, плюс още

¹⁴ Алексеев М. Военная разведка России от Рюрика до Николая II: в 2 кн. М.: Русская разведка, 1998. с. 188

з шпиони. След тези разходи крайните му приходи ставали 350 франка. По този начин той бил по-скоро началник на Софийския охранен пункт, както се отбелязва в документите на Департамента. С разрешението на посланика в България, Шварц изпращал телеграми до Одеса на името на служител от външно министерство. „Василий“ също снабдява Шварц с ценна информация, въпреки че след уволнението му това се прекратява.

Може би най-ценният секретен сътрудник на Балканската агентура по мнение на значителна част от ръководството на политическата полиция е агент „Озеров“ известен също като „Такварян“. Зад тези псевдоними се крие човек, който и по други причини играе съществена роля в историята на България през първата половина на ХХ в. На негово име са кръщавани улици и кораби от гражданския флот на страната ни, а той се казвал Антон Макарович Прудкин¹⁵. Той е личност с изключителни качества, абсолютно необходими за всеки добър секретен сътрудник – хладнокръвие, смелост и лоялност. С баща от Малорусия и майка българка, той прекарал по-голямата част от живота си в България и плавайки. Определянето на професията му не е лесна задача тъй като той е бил: моряк в търговски флот, писател, художник, контрабандист, спекулант и ловец на делфини. Агентурната му работа му дава или по-скоро развива уменията му на авантюрист, революционер, терорист, „колекционер на доживотни и смъртни присъди“ и в общи линии агент на руските и съветските тайни служби, изпълняващ задачи и за българското военно разузнаване. Прудкин участвал в боевете при Чаталджа, а също така имал контакти сред македонските и арменските революционери. Така през януари 1914 г. той информира, че в България, революционерите братя Николай и Михаил Герджикови получили от бившия министър Никола Генадиев 20 хил. франка за организация на покушението срещу император Николай II, докато е на посещение в Париж, заедно с министъра на правосъдието И. Щегловитов. Тази информация задействала руските МВР и МВнР, които предприемат необходимите мерки за сигурност и атентатът бил предотвратен. По-късно обаче се появява информация, опровергаваща сведенията на Прудкин, което събужда силно недоволство срещу него в Департамента. След началото на Голямата война Балканската агентура прекратява своето съществуване, но дейността на Прудкин едва започвала.

¹⁵ Асиновская М.Ю. Военно-морская разведка на Балканах в период царствования Александра III. Подготовка Босфорской экспедиции // Вестник Московского университета. Серия 8, История. 2004. № 3. С. 43–54

Всичко гореизложено дава основание да се твърди, че в навечерието на Първата световна война апаратът на политическата полиция в Руската империя бил зле приспособен за задгранична работа. Дейността на политическата полиция на Балканите в края на XIX и началото на XX в. страда от недалновидни организационни и финансови решения на ръководството. Главните проблеми обаче се намират в кадровия подбор, а всичко друго е следствие. Отговорността при оценяването на личностните качества и професионализма у секретните сътрудници е изцяло върху ръководството, което очевидно допуска груби грешки. Сред тях могат да бъдат открити слаб контрол върху дейността на сътрудниците – агентурна и финансова, необезпечаването на конспиративност в действията им и невъзможност за взимане на бързи, гъвкави решения. Неуспехите на Балканите дават повод за преоценка на възможностите на Задграничен агентурен апарат. Възлагането на мащабни задачи върху него, без подсигуряване – кадрово, финансово и на ниво ръководство, не съответства на възможностите му. Към началото на Първата световна война органите на политическата полиция практически преустановяват работа в по-голямата част от Балканския полуостров и Турция.

Библиография:

1. Симов, М. Руското разузнаване и информационните мрежи на Руия на Балканите, 1856-1878 г.
2. Мойсинович, А. М. Политический сыск в России в конце XIX – начале XX в., 2010 г.
3. Перегудова, З.И; Политический сыск России (1880-1917 ГГ.), 2000 г., с.17
4. Лунц М.Г. Полицийский социализм в России: Зубатовщина. СПб
5. Волков А. Петроградское охранное отделение. Пг.:, 1917;
6. Алексеев М. Военная разведка России от Рюрика до Николая II: в 2 кн. М.: Русская разведка, 1998.
7. Асиновская М.Ю. Военно-морская разведка на Балканах в период царствования Александра III. Подготовка Босфорской экспедиции // Вестник Московского университета. Серия 8, История. 2004. № 3.

8. Аркелян М.А. Професионалы сыска
https://www.sgu.ru/archive/old.sgu.ru/files/nodes/42700/07_ArakelyanMA.pdf
9. Каширин, Василий. Дозорные на Балканах. Русская военная разведка в странах Балканского полуострова накануне и в годы Первой мировой войны. Москва, 2014
10. Макаревич Э. Звезды политического сыска. Восток – Запад, 2003